

ЧИТАЮЧИ ТА ПЕРЕЧИТУЮЧИ – ВЧИТУЄМОСЯ

[Рец.: Бачинська О. Козацтво в „післякозацьку добу” української історії (кінець XVIII–XIX ст.) : монографія /Олена Бачинська. – О. : Астропринт, 2009. – 251 с.: іл.

Бачинська О. А. Козацтво в „післякозацьку” добу української історії (кінець XVIII–XIX ст.) : Наук.-попул. вид. – К.: Вища школа, 2011. – 287 с. : іл., вкл.]

Повторна публікація монографії науковця, тим паче в провідному центральному видавництві, є наочним показником вагомості доробку та не може не викликати певних професійних заздощів, звичайно в позитивному сенсі даного поняття. Адже у сучасних умовах, почасти завдяки стимулюючому впливу ДАКУ, на монографію, рано чи пізно, стягується практично кожен амбітний гуманітарій. Але потрапити у видавничий лист „Вищої школи”, крім деякого кола обраних, є поза всяким сумнівом, як визнанням значимості внеску в науку, так і свідченням зайняття елітного щабля в дослідницькій ієрархії. З професійної точки зору – повторне видання солідної та об’ємної праці, хоч і дещо іншого спрямування (монографія – науково-популярне видання), дає унікальну можливість уточнення певних наукових позицій. Одночасно не може не відбуватися коригування стратегій та спрямованості книги, виходячи з більш широкого, ніж у спеціальних монографій кола читачів, та значно потужніших можливостей центрального видавництва.

Дуже шкода, що традиції перевидання, з доповненнями та уточненнями, найбільш значимих для науки, чи принаймні для деяких авторів, досліджень – залишились характерною особливістю наукового процесу XIX – початок XX ст., що, правда частково дана традиція збереглася в європейських та

північноамериканських наукових інституціях, здебільшого, як форма персонального визнання. Для українських реалій перевидання, як уже зазначалось, є справою рідкісною та штучною. Проте наукову доцільність та вартісність доопрацювання досліджуваних раніше самим автором проблем, тим більш у випадку зміни стратегії книги, при професійному та відповідальному ставленні, повністю підтверджують рецензовані твори.

Узагальнюючи досвід поколінь, популярний персонаж масової культури прорік: „Як яхту назвеш, так вона і попливе”. Уточнення в перевиданій монографії розпочинаються з науково-провокаційної та контраверсійної назви. Саме в назвах рецензованих праць в концентрованому вигляді проявилось концептуальне значення досліджень та рішучий вихід автора за межі усталеного кола козакознавчих студій. Отже, представлені праці демонструють, значною мірою, нові підходи до історії козацтва загалом і ролі козацтва в історії України.

Загальним для робіт переважної більшості вітчизняних і зарубіжних дослідників до останнього часу є „зникнення” українського козацтва наприкінці XVIII ст. Епігонами „славних прадідів великих” почасти виступають Задунайці та Кубанці. В розширеній, порівняно з монографією, передмові від автора, чітко й доказово обґрунтовується неправомірність для науки завершення „козацької доби” в Україні 60-70-х рр. XVIII ст. Враховуючи напрацювання сучасних дослідників, досвід попередників – автор узагальнює існуючі основні точки зору на проблему. Разом з тим, використовуючи власний доробок, О. Бачинська поставила завдання на основі багатofакторного аналізу визначити концептуальні і методологічні засади такого історичного феномена як козацтво кінця XVIII-XIX ст. При цьому значна увага приділяється саме визначенню етапів модифікації зовнішнього та внутрішнього відношення до козацтва, змін його соціально-економічного

й юридичного статусу з врахуванням конкретно-історичних обставин. По суті формулюється загальна проблематика існування козацтва в добу, що традиційно сприймалась „не-козацькою” [2011, с.5–6].

Проблема козацькості, що є спільного й відмінного між вільнонайманими охоронцями баскаків, соратниками Мухи, уходниками та шукачами козацького хліба XVI ст., реєстровцями й нетягами XVII ст., запорожцями й гетьманцями XVIII ст., бузькими козаками загону Д. Денисова є надзвичайно актуальним і сьогодні? Цим питанням надто переймаються, про що свідчить гострота дискусій, в яких беруть участь і військові історики, і етнографи, і фахівці з соціально-економічної історії Східної Європи [1, с.7–13; 2, с.102–109].

Вже публікацією в 2009 р. монографії автор здійснює концептуальний прорив. Але „наші недоліки досить часто є продовженням наших переваг”. У працях О. Бачинської спостерігається високий рівень професійної толерантності, наукової етики, поваги до здобутків попередніх епох. Автор віддає належне працям колег, у тому числі і попередників, але, на нашу думку, досить часто, при викладі їх поглядів, у тому числі й тих, що суперечать концепції монографії, не досить чітко відмежовується від них. Це стосується і певних стереотипів, не підтверджених історичними фактами, що утворились завдяки тривалому домінуванню так званої марксистсько-ленінської методології чи економічного детермінізму. Якщо власне використаний в монографії підхід Т. Лазанской до козаків Малоросійських губерній, як інтегральної частини державних селян на початку XIX ст., підтверджений відповідним посиланням за № 152 може ще вважатись прийнятним, то в науково-популярній праці він здається недоцільним [3, с.12].

В даному випадку дослідниця не використала можливостей уточнюючого перевидання і в науково-популярному

тексті, з полегшеним та скороченим науковим апаратом, він сприймається як точка зору вже автора й вступає в певний дисонанс з загальною логікою розділу [2011, с.57-58]. Тим більш сумнівна теза суперечить висновкам даного розділу, де справедливо не згадується про перетворення малоросійських козаків на державних селян, що й відповідає історичній дійсності [2011, с.98]. Можна вважати, що при загальному методологічному значенні праць дослідниці така, на нашу думку, надмірна наукова толерантність, є класичною філіжанкою дьогтю в діжку...

Навряд чи хтось наважиться на заперечення доконаного факту, що рецензовані праці суттєво впливають на стан дослідженості комплексу складних й важливих проблем, допомагатимуть у формуванні наукових підходів та усталенню різнобічних і науково обґрунтованих точок зору прийдешніх поколінь козакознавців, сприяють розширенню поля наукових досліджень.

Окрім концептуального та методологічного значення праць Олени Бачинської, про що варто було б зупинитись в окремому шкiці, мусимо зупинитись й на конкретних і не лише чисто наукових досягненнях в рецензованих книгах. До їх характерних ознак можна віднести літературний та науковий стиль, точність та довершеність викладу. Вочевидь, що навіть при напруженій літературній обробці та уточнюючому редагуванні значну кількість сучасних монографій неможливо перетворити в науково-популярне видання, як з точки науковості, так і популярності. Лакмусовим папірцем високого рівня професійної відповідальності та наукової добросовісності автора послуговує збереження, хоча і в полегшеному, спрощеному вигляді – наукового апарату для науково-популярного видання. Зрозуміло, що всі тези та висновки монографії спираються на відповідний потужний науковий апарат, а внесення його ключових позицій, в тому числі посилань на документи, в текст перевидання значно підвищує його пізнавальну та наукову цінність.

Обидві рецензовані праці характеризуються класичною структурою: передмова, три розділи, післямова і т.д. До сильних сторін досліджень О.Бачинської варто віднести тісний зв'язок вичленованих етапів життя козацтва кінця XVIII – XIX ст. з відповідними розділами. Досить цікаво унаочнити з точки зору епістемології знакові трансформації змісту рецензованих праць:

1. Старі гравці в нових умовах	1. Старі гравці в нових умовах
1.1.... А тепер колишні	1.1. А тепер колишні
1.2. У скреготі жорен	1.2. У скреготі жорен
2. „Велика” та „Мала” гра на Дунаї	2. Велика або мала гра на Дунаї
2.1. У багатоликому дунайському вимірі	2.1. У багатоликому дунайському вимірі
2.2 На двох берегах дунайського гирла	2.2. По обидва береги дунайського гирла
2.3. „А на тому березі...”	2.3. А на тому березі...
3. „Шах і ... Нічия”	3. Шах і ... Нічия
3.1. Осколки колишньої слави	3.1. Уламки колишньої слави
3.2. Затишшя перед бурею	3.2. Тиша перед бурею

Вже зміст праць викликає нагальну потребу читати їх, перечитувати та зачитуватись.

Разом з захоплюючим текстом, науковою новизною, пізнавальністю праці О. Бачинської напрочуд вдало та доцільно ілюстровані. Відповідні ілюстрації посилюють емоційне сприйняття наукового тексту. Географічна локалізація подій полегшується не традиційними вказівками на кшталт: Північ, Схід, Поділля, а підібраними, оформленими, досить якісно віддрукованими та включеними в загальне сприйняття змісту історико-географічними мапами [2011, с.10; с. 58; с.192–193].

На основі якісного наукового аналізу складного різнопланового матеріалу створено науковий продукт високого ґатунку, про що свідчать і висновки, підтверджені наведеним фактичним матеріалом. Виникає бажання зробити науковий

комплімент автору у найщирішій формі нахабного плагіату: „Після ліквідації автономії Гетьманщини і Запорозької Січі в українських землях залишилась жити значна кількість козацького населення. Із 70-х рр. XVIII ст. ці носії козацьких традицій намагалися адаптуватися до нових політичних та соціально-економічних реалій у складі різних держав. Так, до 20-х рр. XIX ст. намагання трансформувати козацтво без соціальних вибухів і протестів у Російській імперії потребувало від урядових структур виважених компромісних рішень, що виявлялись у різних формах, - зміні адміністративної системи, організації тимчасових, не завжди визначених за статусом і майбутніх козацьких військ, що давали змогу козакам зберегти традиції колишніх запорожців (як виявилось лише зовні); у перетворенні частини козаків на військових поселенців, у військовому ополченні, в масових переселеннях тощо. Всі ці заходи не давали можливості остаточно розв'язати козацьку проблему відразу, а лише утримували її під контролем через довгі, інколи болісні для козацького населення перетворення. Попри всі соціально-економічні трансформації XIX ст. козацтво зуміло зберегти власні традиції, які стали у пригоді вже в бурхливих подіях першої чверті XX ст.” [2011, с.285–286].

Більш точно сказати складно, а дані висновки потрібно сприймати як методологічну основу для досліджень козацтва в „не козачі” періоди.

Наприкінці хотілось би привітати пані Олену Бачинську з виходом чудової пари книг, що значною мірою розкривають історію козацтва кінця XVIII – початку XX ст. (дозволимо наприкінці суттєве уточнення), спростовують цілу низку історіографічних міфів і помилок, розширюють уявлення про складні соціально-економічні, політичні, соціокультурні процеси, котрі оберталися навколо долі та буття українського козацтва. Сакраментальних фраз про очевидне, щодо цінності книг як посібників для ... спробуємо уникнути. Натомість побажаємо пані Олені Бачинській натхнення у подальших

дослідженнях і перетворення діалогічного типу видань принаймні в тетралогії.

Джерела та література

1. Безотосный В. Кто такие казаки // Родина. – 2004.- № 5. –С.7-13.
2. Кухарук О. В. У боротьбі за статус: „малоросійські козаки” на початку ХІХ ст. //Література та культура Полісся. - Вип. 37. - Ніжин, 2007. – С.102-109.
3. Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы /АН УССР Ин-т истории. – К.: Наукова думка, 1989.